

פרשת כי תבוא

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד אלול תשע"ז • גליון 210

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

לע"נ זהייא בת זינא לבית משפחת דמרי

לצעוק אל ה'

צעקה ותפילה בנוסח מקרא ביכורים

ראשי פרקים:

מצוות ביכורים ◊ מקרא ביכורים ◊ סכנת הנפילה כשמגיעים לפסגה ◊ וירעו אותנו המצרים ◊ מן העבודה' או 'מגלות השכינה' ◊ ההבדל בין 'שוועה' ל'צעקה' ◊ לצעוק או ללחוש ◊ תקיעת שופר - סוג של תפילה ◊ נדר בשעת צרה ◊ פרשיית ביכורים רומזת למלחמת היצר ◊ עניינו של השופר

מקורות עיקריים:

רש"י בראשית לב, ה ◊ רש"ר הירש דברים כו, ו ◊ אלשיך דברים כו, יא ◊ העמק דבר דברים יג, יח ◊ תורת החיד"א פרשת כי תבוא אות מא ◊ הכתב והקבלה דברים כו, ז ◊ בבא קמא פ ע"א ותוספות שם ◊ בית אלקים שער התפילה פרק ו ◊ רמב"ם הלכות תעניות א, א ◊ מאורי המועדים עמ' רח ◊ נימוקי יוסף נדרים ב ע"א ◊ רמב"ם הלכות תשובה ב, ד ◊ פתוחי חותם ריש פרשת כי תבוא ◊ רמב"ם הלכות תשובה ג, ד

מצוות ביכורים

פרשת כי תבוא פותחת במצוות הביכורים, בה נצטוו ישראל להביא את ראשית יבול פרי אדמתם לפני ה', וכך נאמר:

"וְהָיָה כִּי תִבּוֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹקֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וּרְשִׁתָּהּ וַיִּשְׁבֹּת בָּהּ: וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְיָא מֵאֲרֶצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹקֶיךָ נָתַן לְךָ וְשַׂמְתָּ בַטֶּנָּא וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹקֶיךָ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם"¹.

בהבאת ביכורים ישנה מצווה נוספת, והיא מצוות "מקרא ביכורים", שבבוא האדם עם טנא הביכורים אל הכהן בבית המקדש הריהו מצהיר תחילה דברי הודיה לה': "הַגְּדַתִּי הַיּוֹם לַה' אֱלֹקֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְתֶת לְנוֹ"² - כלומר בפרי הביכורים שהבאתי הריני מודה לה' שהביאני אל הארץ הזאת; והוא ממשיך אחר כך בקריאת הפרשה מ"אַרְמֵי אַבְדֵי וַיֵּרֶד מִצְרָיִם..."³ עד "וְעַתָּה הִנֵּה הִבֵּאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי ה'".³

¹ דברים כו, א-ב.

² דברים כו, ג.

³ דברים כו, ה-י.

מקרא ביכורים

אנו יושבים בארץ ישראל וב"ה הארץ נותנת פירותיה בעין יפה ואנו מודים על כך לפני ה', אך מה פשר האזכורים ההיסטוריים שבנוסח "מקרא ביכורים", ומה עניינם לכאן? מדוע חשוב להזכיר כעת שלבן הארמי ביקש להרוג ולאבד את יעקב אבינו, וה' הצילו, ולאחר מכן נתגלגלו הדברים וירד יעקב למצרים לגור שם עם משפחתו והלכו ונתרבו עד שעלה חשש בעיני המצרים שמא תתעורר מלחמה בארצם וישראל יקומו עליהם להורגם, לכן התחילו לענות אותם ולהכניעם והטילו עליהם עבודה קשה המפרכת את הגוף וממרת את החיים, עד שהחלו לצעוק ולהתחנן אל ה' שישועם?

בתוך תהליך הגאולה והתחיה אנו מצויים לזכור שאנו נתונים במלחמת תרבות עם העמים. המלחמה לא נגמרה, יש יבול מבורך בשדות, בית המקדש עומד על תילו וב"ה יש אושר גדול, אבל יחד עם זאת עלינו לזכור שיש לנו אתגר ומשימה כיחידים וכאומה, עלינו להמשיך להיות עובדי ה' ולקדש שמו ברבים. הלא בעברנו סכנת כיליון ריחפה עלינו, לבן הארמי ותלמידיו הרבים לאורך הדורות ניסו לעקור את ישראל מן השורש בשיטות מתוחכמות ומרושעות, ואף על פי כן נתקיים בנו "עם לבן הרשע גרתי ותר"ג מצוות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים"⁴.

יש לנו כוחות להתמודד מול כוחות של רשעה ולהישאר נאמנים לה' ולתורתו. אסור לנו להתבלבל, עלינו לזכור זאת גם כשאנו נמצאים בארץ ישראל והארץ נותנת פירותיה בעין יפה.

סכנת הנפילה כשמגיעים לפסגה

ההיסטוריה מלמדת שבכל פעם שעם ישראל הגיע לפסגה כלשהיא, הוא נאלץ להתמודד עם נפילה קשה. התקופה שלפני גירוש ספרד נקראת "תור הזהב של יהודי ספרד". מדובר בתקופה של פריחה אדירה ברמה הרוחנית, הכלכלית והתרבותית של יהודי ספרד. יהודים מילאו תפקידים בחירים בחצר המלוכה וקהילות היהודים שגשגו. קהילות גדולות קמו במדריד, גרנדה, טולדו וקורדובה, והעמידו גדולים שבגדולים, כמו: רבי שמואל הנגיד, רבי שלמה אבן גבירול, רבי יהודה הלוי, האברבנאל, רבי אברהם אבן עזרא, הרמב"ם והרמב"ן.

כך היה גם בתקופת השואה. אירופה שלפני השואה היתה אחת התקופות היפות ביותר של יהדות אירופה, היהודים שימשו בתפקידי מפתח רבים וזכו למעמד נכבד מכל בחינה שהיא, עד שהגיע הצורך הנאצי ימ"ש והחליט להשמיד את העם.

וירעו אותנו המצרים

על המילים "וירעו אותנו המצרים ויענונו" כותב רבי שמשון בן רפאל הירש⁵, הרש"ר הירש⁶: "הם ביקשו להזיק לנו, למעט את גודלנו ולשבור את כוחנו". כל עוד אנחנו קטנים ומושפלים, זה בסדר, אבל ברגע שאנחנו מקבלים מעמד כלשהו, אין מנוס מלמעט את כוחנו ולשבור את כוחנו.

⁴ רש"י בראשית לב, ה.

⁵ הרב שמשון בן רפאל הירש (רש"ר הירש) (גרמניה), התקס"ח-התרמ"ט - מהבולטים שבמנהיגי היהדות באירופה ומחשובי פרשני המקרא האחרונים. אבי שיטת "תורה עם דרך ארץ". בילדותו למד תורה מפי סבו ואביו. בהמשך אחת מהדמויות שהשפיעו עליו מאוד, היה הרב יצחק ברנייס, רבה של המבורג. בגיל עשרים נסע אל ישיבתו של רבי יעקב עטלינגר, בעל ה"ערוך לנר", ולאחר שנתיים וחצי בלבד של לימודים קיבל ממנו היתר הוראה. עם פרישת רבה של דוכסות אולדנבורג, נתמנה הרש"ר הירש בהמלצתו למחליפו והוא רק בן עשרים ושתיים. בתקופה זו התפלמס בחריפות עם מנהיגים רפורמים, וכן עם שונאי תנ"ך נוצריים, וחיבר את ספרו "חורב" על הסברת טעמי המצוות וימין לסיגויהן. קודם לכן פרסם חוברת בשם "אגרות צפון". בשנת התר"א מונה לרבה של שני המחוזות המערביים של ממלכת הנובר, אוריך ואוסנאבריק, ועבר להתגורר באמדה. שם המשיך בפעילותו הפולמוסית נגד הרפורמה תחת הסיסמה "האמת מתקיימת. השקר לא מתקיים", וכן הרבה לעסוק בחינוך ובגמילות חסדים. כעבור שש שנים נקרא לכהן כרבה הראשי של מורביה, משרה שלא היתה לה מקבילה באירופה מבחינת הסמכויות שניתנו לנושא בה. ממקום מושבו בניקלשבורג היה אחראי על חמישים ושתיים קהילות. בשנת התר"א החליט לנטוש רבנות חשובה זו לטובת קהילת פרנקפורט, שם הקים בית ספר תיכון בו שולבו לימודי חול ולימודי קודש - "תורה עם

הסבר נוסף אנו מוצאים ב"אלשיך" הקדוש⁷ שם, שכתב:

"וירעו אותנו המצרים - הם מלאכי חבלה הנעשים בעונות ראשונים כי הם העומדים עלי לחטאיני ולהעותני עד עשותם אותי רע".

המצרים לא הסתפקו במעשים רעים אלא ביקשו לעשות אותנו רעים. אחרי מלחמת יום כיפור אמרה ראשת הממשלה מרת גולדה מאיר: "לא נסלח למצרים על כך שגרמו לנו להרוג את הילדים שלהם". כשמלחמה מתנהלת לפי אמות מידה נטולות כל רסן ובסיס מוסרי, והאויב עושה שימוש מרושע בילדים וזקנים כדי להרוויח נקודות בדעת הקהל העולמי, הוא מאלץ אותנו לפגוע בחפים מפשע כדי לשמור על עצמנו. כשאינן מנוס זו חובתנו, גם אם זה משאיר חותם שלילי על הנפש.

בפרשיית עיר הנידחת נאמר "וַיִּנְתֵּן לָךְ רַחֲמִים", וכתב הנצי"ב⁸:

"דמעשה עיר הנדחת גורם... שההורג נפש נעשה אכזר בטבע, והנה יחיד הנהרג בבית דין כבר נבחר לזה שלוחי בית דין, אבל עיר שלמה בעל כורחנו עלינו להרגיל כמה אנשים להרוג ולהיות אכזרים, ... על זה הבטיח הכתוב שבזה שתעסוק בזה בלי שום הנאה מביזה ישוב ה' מחרון אפו, ונתן לך רחמים - מידת רחמים".

לפעמים אין מנוס מלהשתמש במידת האכזריות כדי לסלק את הרשעה. יש רוע שלא ניתן להתגבר עליו בלי להכחיד אותו. עם עיקרון זה אנו נפגשים גם בשדה החינוך: כשנתקלים בהתנהגות חריגה, אין מנוס מתגובה דרסטית שתעצור את הדבר. להכניס אדם לבית כלא זה לא נורמאלי. יש לו אישה, משפחה וילדים. אבל אם מבינים שהחברה לא יכולה לסבול תופעות עברייניות, מבינים גם שבמקרים מסוימים אין מנוס מלנקוט באמצעים קשים. נקיטה זו מפסידה אמנם את הפרט אך היא מרוויחה את הכלל. בימינו מושקעת אנרגיה רבה בעמידה על זכויות הפרט, על אף שהדבר בא על חשבון הכלל. זו תרבות מקולקלת שאיננה נשענת על מקורות היהדות. יחד עם ההתחשבות ב'זכויות הפרט' עלינו להעמיק יותר בסוגיית 'זכויות הכלל'.

'מן העבודה' או 'מגלות השכינה'

על המילים "וַיִּנְצֶעֶק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֲנָנוּ" כותב מרן החיד"א⁹, רבי חיים יוסף דוד אזולאי¹⁰:

דרך ארץ". בפרנקפורט חיבר הרב הירש את פירושו לתורה, לסידור התפילה ולספר תהלים. בתקופה זו עמד בראש המערכה להפרדת הקהילה האורתודוקסית מהקהילה הכללית, שנטתה לרפורמיות. הרב הירש התנגד נחרצות לראשוני חב"ת ציון ולרעיון החדש של הלאומיות היהודית כמטרה לגאולת העם, אף בצביונה הדתי.

⁶ רש"ר הירש דברים כו, ו.

⁷ אלשיך דברים כו, יא.

רבי משה אלשיך (אדריאנופול-סלונקי-צפת), הרס"ח-השנ"ג - מרבני צפת, מחבר ספר "תורת משה" - פירוש לתורה על דרך הסוד וספרים נוספים על הנ"ך. נולד באדריאנופול שבתורכיה ולמד אצל גדולי הדור דאז, רבי יוסף טאיטצק ורבי יוסף קארו. עלה לארץ ישראל בשנת ה'רצ"ה, התיישב בצפת, והיה חבר בבית דינו של רבי יוסף קארו. תלמידו המפורסם היה רבי חיים ויטאל (שהיה גם תלמידו של האר"י).

⁸ העמק דבר דברים יג, יח.

⁹ תורת החיד"א פרשת כי תבוא אות מא.

¹⁰ רבי חיים יוסף דוד אזולאי (חיד"א) (ירושלים-ליוורנו, איטליה), התפ"ז-התקס"ו - מגדולי הפוסקים, רב ומקובל. למד בישיבתו של רבי חיים בן עטר והיה תלמידם של חכמי ירושלים, בהם הדיין רבי יונה נבון והמקובל רבי דוד חזן. מצעירותו ניחן ביכולת דרשנית, בכישרון כתיבה ובנמרצות רבה. בגיל שבע עשרה החל בכתיבת ספרו הראשון. בזכות אישיותו המיוחדת התמנה על ידי קהילת חברון כשליח (שד"ר) לקהילות היהודים בערי מערב אירופה כדי לאסוף תרומות עבור יהודי חברון. לצד אישיותו המיוחדת, היה חיד"א בעל הופעה חיצונית מרשימה, ומבין כל השליחים, בני דורו, שיצאו מארץ ישראל לתפוצות, היה החיד"א השליח המפורסם ביותר, שהגדיל והאדיר את שמה של ארץ ישראל ונלחם מלחמת כבוד. כתב עשרות ספרים במגוון תחומים: תלמוד, הלכה, פרשנות - ובכלל זה פרשנות מקרא, קבלה, עיונים בתפילה, ביבליוגרפיה ותיעוד של כתבי יד ועוד.

"אפשר להסמיך בכתוב מה שראיתי לרב הגדול מהר"ם בן חביב זלה"ה בדרשותיו כתיבת יד פרשת וארא, שפירש בשם הרב הגדול מהר"א מונסון ז"ל על 'ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי'. כלומר עד עתה לא היו דואגים על גלות השכינה שהיא עמם בגלות, אלא 'ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה, אך עתה ראה ראיתי את עני עמי וכו' וארד להצילו, יען וביען ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי', כלומר שצועקים על גלות השכינה.

ולפי זה אפשר לפרש בכתוב הזה 'ונצעק אל ה' אלקי אבותנו', כלומר צעקנו במה שנוגע אל ה', דהיינו בעבור השכינה שהיא בגלות, ולא כיווננו על עצמנו, ולכן 'וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו', דכביכול הוא שמע וראה בצערנו 'ויציאנו ה' ממצרים' וכו".

עד עכשיו לא דאגו ישראל על גלות השכינה, אלא 'ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויצעקו ותעל שועתם אל האלקים מן העבדה'¹¹. הם דאגו וצעקו בגלל קושי העבודה, מה שהעסיק אותם זה הכאב הפרטי שלהם, ולא הכאב של השכינה המתייסרת בגלות¹². עבודת ה' השלמה היא עבודת ה' שמבקשת להרבות כבוד שמים ולהביא להשראת שכינה, 'לאוקמי שכינתא מעפרא', ולא עבודת ה' שמתרכזת ברווחת הפרט מבחינה כלכלית או אפילו מבחינה רוחנית.

ההבדל בין 'שוועה' ל'צעקה'

רבי יעקב צבי מקלנבורג¹³, בעל "הכתב והקבלה"¹⁴, עומד על ההבדל בין 'שוועה' ל'צעקה', וזו לשונו:

"יש הבדל בין 'שוועה' ל'צעקה'. 'שוועה' יונח על מי שקורא לעזרה בפרטות ומבקש מזולתו שיעזרו, מפרסם בקשת הישועה ומעלים הצער, או שעושה אותו רק טפל בסגנון בקשתו (אותיות 'שוועה' - 'ישועה')."

ו'צעקה' נופל על מי שמפרסם צערו ומעלים בקשת הישועה, כעני הצועק ומפרסם שלא אכל לחם זמן רב, ומודיע רק צערו, אמנם מציאת עזרו אינו אצלו רק על צד התולדה אולי מידיעת צערו תצמח לו ישועה.

לכן כאן בפרשת ביכורים מאמר הכתוב 'ונצעק'. היה מקום לטעות, שלא היינו צועקים רק לפרסם גודל הצער בלי תוחלת הישועה, לכן הביא ממה שנאמר 'ויצעקו ותעל שועתם', שהוזכר עם הזעקה לשון שועה, שזה יורה זעקה עם בקשת הישועה."

חז"ל¹⁵ מונים מספר לשונות של תפילה, ובהן: צעקה ושוועה. שוועה מלשון 'שוועה'. הגמרא בבבא קמא¹⁶ מספרת על שלושה אמוראים שנקלעו לסעודת מצוה, וזו לשון הגמרא: "רב ושמואל ורב אסי איקלעו לבי

¹¹ שמות ב, כג.

¹² ראה מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יד: "בכל מקום שגלו ישראל כביכול גלתה שכינה עמהם."

¹³ רבי יעקב צבי מקלנבורג (קניגסברג), התקמ"ה-התרכ"ה - אב"ד בקהילת קניגסברג. ניהל מאבקים בתנועת הרפורמה שהתהוותה בגרמניה בתקופתו. מטרת ספרו היא "לפרש את המקראות על דרך הפשט לאחדם עם התורה שבעל פה" (כך בשער הספר). זהו הפירוש השלם הראשון על התורה שנכתב כנגד הגישה הרפורמית. בהקשר זה מדגיש המחבר "כי התורה הכתובה והתורה המקובלת תאומות הנה ושתייהן צדקו יחדיו, ותפקחנה מעט עיניים עיוורות לראות כי שתי תורות אלה תתלכדנה זו עם זו לא תפרדנה, ושתייהן אמת אחת הנה גם יחד, כי בידו רועה אחד נאמן ביתך נתנו מורשה לקהילת יעקב" (נכתב בסוף החיבור). פירושו מראה את היסודות הלשוניים והדקדוקיים של דרשות חז"ל, ובכך מראה את החיבור בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה. במקום הקדמה כתב המחבר מאמר מליצי בשם "מאמר התורה", בו כביכול מסבירה התורה בעצמה מדוע נכתבה בלשון קצרה וסתומה המחייבת להסתייע בדברי חז"ל על מנת להבינה. "המפריד בין הדברים אין כל מאומה בידו, כי מה לו לבשר אם רוח חיים אין בקרבו, ומה לגוף הכתב בלא נשמת הקבלה". "אין הבדל בין הדרש ובין הפשט כי אם כמו תוך הכלי וחיצונו". הספר כולל פירושים לשוניים ופרשניים מקוריים רבים, והוא מרבה להסתמך מלבד על הפרשנות המסורתית גם על פירושיהם של הגר"א, נפתלי הרץ וייזל ושד"ל. נמנה בין הראשונים שנתנו את הסכמתם לספרו של הרב צבי הירש קלישר "דרישת ציון". בהסכמתו כתב: "מי יתן ויתעוררו רבים מבני ישראל, משלמי האמונה, ויחזיקו בידיהם לנטוע ארץ הנשמה ולבנות הנחרסות, ולהצמיח קרן ישועה למיחלים לה!"

¹⁴ הכתב והקבלה דברים כו, ז.

¹⁵ ראה מדרש תנחומא (בובר) ואתחנן ג דברים רבה ב, א.

¹⁶ בבא קמא פ ע"א.

'שבוע הבן', ואמרי לה לבי 'ישוע הבן'. לא הוברר לכבוד מה נערכה סעודת המצוה, יש אומרים שהיתה זו סעודת 'שבוע הבן' ויש אומרים שהיתה זו סעודת 'ישוע הבן'. לפי רבנו תם¹⁷ סעודת המצוה אליה נקלעו האמוראים היתה סעודה לכבוד עצם הולדת הבן¹⁸, וכינויה 'ישוע הבן' נגזר מכך שהוולד נושע ונמלט ממעי אמו.

מנגד, כשאדם צועק, הוא לא מבקש ישועה, אלא מבטא את כאבו וצערו בלי לבטא במילים את הסיבה לכאבו. אין לו מילים כדי לבטא זאת, לכן הוא צועק. מדרגת ה'צעקה' גבוהה יותר מזו של ה'שוועה'. הצעקה היא מסוג הדברים ש"מקריעים גזר דינו של אדם"¹⁹. הצעקה באה כשאדם לא מסוגל לבטא במילים את מה שכוואב לו.

לצעוק או ללחוש

בספר "בית אלקים"²⁰ למב"ט²¹ מובא, שאחד מיסודות התפילה, זה השקט, "רק שפתייה נעות וקולה לא ישמע"²². יש מהאשכנזים הנוהגים להגביה מעט את קולם בתפילות הלחש של ראש השנה, כדי להתפלל ביתר כוונה, ומנהג הספרדים ושאר האשכנזים לא להגביה כלל את קולם, ונחלקו הפוסקים בנוגע לתפילות עמידה של כל השנה, יש סוברים שצריך להתפלל באופן שישמע הוא עצמו את תפילתו ולא ישמעוהו אחרים, ויש סוברים שאף הוא עצמו לא ישמע תפילתו.²³

שואל המב"ט:

"ויקשה לזה ממה שמצאנו בכמה מקומות ענין תפילה בלשון 'צעקה' שהוא הרמת קול, כמו שמצאנו למשה 'ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים' וגו' (שמות ח, ח), 'ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה' (במדבר יב, יג), ובישראל 'ויצעקו בני ישראל אל ה' (שמות יד, י), 'ונצעק אל ה' וישמע קולנו' (במדבר כ, טז), 'ונצעק אל ה' וישמע קולנו...".

ומתריך:

"ונוכל לומר בתירוץ זה, כי התפילות הסדורות בכל יום שלא בעת צרה, הוא שאין ראוי לאמרם בקול, כיון שהוא יכול לכיון בלחש, אבל התפילות שמתפללים בעת הצרה והצער, אי אפשר שיתפלל אותם האדם בנחת מצד צערו ולכן הוא צועק בקול רם, להורות שהוא מכיר ומרגיש הצער שהוא בו, ואין מי שיצילהו כי אם הוא יתברך... וכן כל הצעקות שצעקו בני ישראל אל ה' היה בעת צרתם, שלא היו יכולין לכיון את דעתם כי אם בהרמת קול".

¹⁷ תוספות שם ד"ה לבי.

¹⁸ בעקבות דברי רבנו תם בתוספות כתב רבי ישראל איסרליין, בעל "תורת הדשן" (סימן רסט), מגדולי רבני אשכנז לפני כחמש מאות שנה (במסגרת דיון בשאלה אם עושים פדיון הבן בשבת ואם סעודת פדיון הבן נחשבת סעודת מצוה), שסעודת המצוה אליה נקלעו האמוראים, היא סעודת ה'שלום זכר' הנהוגה אצל בני אשכנז בליל שבת הראשון של הוולד.

¹⁹ ראה ראש השנה טז ע"ב.

²⁰ בית אלקים שער התפילה פרק ו.

²¹ רבי משה מטראני (ספר-צפת), הר"ס-הש"ם - בן למשפחת חכמים ממגורשי ספרד. בגיל שמונה עשרה, לאחר שרכש השכלה תורנית מקיפה אצל דודו, רבי אהרן מטראני, באדריאנופול, עלה לארץ ישראל, השתקע בעיר צפת ולמד תורה אצל רבי יעקב בירב, רבו המובהק. בגיל עשרים וחמש התמנה לחבר בית הדין של רבי יעקב בירב, וזכה להיטמך על ידי מורו יחד עם רבי יוסף קארו שהגיע גם הוא לצפת באותן שנים. במשך חמישים וארבע שנים ישב המב"ט בבית הדין בצפת ועסק בהרבצת תורה וכתובות תשובות לשאלות שהופנו אליו מרחבי העולם היהודי. המב"ט היה חברו של רבי יוסף קארו והם הרבו לדון יחד בענייני הלכה, לצד מקרים של מחלוקת ואי הסכמה. לאחר פטירת רבי יוסף קארו שימש במשך חמש שנים כאב בית הדין. מחבר הספרים: "קריית ספר" - בירור לגבי כל דין אם הוא מדאורייתא, או על פי שלוש עשרה מידות שהתורה מדרשת בהן, או לפי הלכה למשה מסיני או מדברי חכמים ותקנותיהם, "בית אלקים" - כולל שלושה חלקים: שער התפילה, שער התשובה, ושער העיקרים. לספר צורף גם פרק מיוחד הכולל ביאור על פרק שירה.

²² שמואל א' א, יג.

²³ ראה שולחן ערוך או"ח סימן קא, ב. וראה כף החיים סימן קא, ח.

בעת צרה, כשאין בכוחו של אדם להתמודד עם הקושי, הוא חש שהישועה היחידה תוכל לבוא על ידי שישליך על ה' יהבו ויצעק אליו בכל ליבו, ו"אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו"²⁴.

תקיעת שופר – סוג של תפילה

כוחה הגדול של ה'צעקה' מחבר אותנו לתפילות הימים הנוראים. רבי יצחק זאב סולובייצ'יק²⁵, בנו השלישי של רבי חיים מבריסק, מסביר את המושג 'תרועת מלך בו'. כשבלעם מבקש לקלל את ישראל ומוצא את עצמו נושא דברי ברכה, הוא משבח את ישראל ואומר: "ה' אֶלְקֵינוּ עִמּוֹ וְתִרְוַעַת מֶלֶךְ בּוֹ"²⁶. בנוסח דומה אנו משתמשים בתפילה: "כי שומע קול שופר אתה הוא מעולם ומאזין תרועה ואין דומה לך...". כלומר אין מי שדומה לקב"ה בהאזנתו לתרועתם של ישראל.

ניתן להסביר זאת על פי הרמב"ם בהלכות תעניות²⁷ שכתב:

"מצוות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור, שנאמר: 'על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות', כלומר כל דבר שייצר לכם, כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו".

בפסוק מוזכרת תרועה בלבד, וקשה: מנין למד הרמב"ם על מצוות הזעקה מלבד התרועה?

מבאר הגרי"ז²⁸, שמצוות שופר בראש השנה, מלבד מעשה התקיעה, יש בה ענין נוסף - תקיעת שופר היא גם סוג של תפילה, ויש ענין מחודש בתפילה שלא נעשית בפה אלא על ידי שופר. דבר זה נלמד גם מדין תקיעה בחצוצרות בעת צרה, שהמצוה היא לזעוק ולהריע, כמבואר ברמב"ם, כלומר בגלל שיש בחצוצרות גם ענין של תפילה, צריך גם לזעוק בפה ולהתפלל.

נדר בשעת צרה

רבי יוסף חביבא²⁹, בעל ה"נימוקי יוסף"³⁰ בתחילת מסכת נדרים מלמדנו הלכה הבנויה על אותו העיקרון - על אף שבדרך כלל נדר הוא שלילי ומוטב להימנע ממנו, כשמדובר בנדר צרה, טוב לנדור, וזו לשונו:

"כתיב: 'ידר יעקב נדר', וכתיב: 'ידר ישראל', וכתיב: 'נדרו ושלמו לה' אלקיכם'.

²⁴ על פי סוכה נב ע"ב.

²⁵ רבי יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק (הגרי"ז, הרב מבריסק) (וולוז'ין-בריסק-ירושלים), התרמ"ו-התש"ך - נולד לאביו רבי חיים, בעת ששימש כראש ישיבה בוולוז'ין. מגיל צעיר הוכר כעלוי. בשנת התרנ"ב כשנסגרה ישיבת וולוז'ין עבר עם אביו לבריסק, ושם למד ולימד. לאחר פטירת אביו בשנת התרע"ח נקרא למלא את מקומו כרבה של בריסק. בתקופת השואה הצליח לברוח עם כמה מילדיו, וכשהגיע לירושלים בשנת התש"א יסד בה את בית המדרש "בריסק", בו עוסקים במיוחד בלימוד מסכתות מסדר קודשים. הוא היה לאחד ממנהיגי הציבור החרדי לצד ה"חזון איש", והתנגד באופן נמרץ לציונות, אך יחד עם זאת רכש כבוד למרן הרב קוק וחש קירבה מיוחדת לרבי יעקב משה חרל"פ עדי שבבואו לירושלים שלח את בניו לחזות באמירת 'שיר השירים' של הרב חרל"פ בערב שבת, ואף בא לבקרו בשעת חוליו. רבים מגדולי ישראל נחשבים כתלמידיו, ביניהם הרב שך, ראש ישיבת פוניב'ז, הרב משה שמואל שפירא, ראש ישיבת "באר יעקב", הרב משה שטרנבוך, ראב"ד העדה החרדית בירושלים, ועוד. הגרי"ז נודע בהקפדתו היתירה בדקדוקי מצוות, הנהגה שעברה לתלמידיו. כמנהג משפחתו המעיט מאוד בהדפסת חידושי תורה, ולמעשה הכין לדפוס רק שני ספרים: "חידושי מרן ר"ז הלוי על הרמב"ם" ו"חידושי מרן ר"ז הלוי על התורה". ספרים נוספים מדברי תורתו על התלמוד והרמב"ם (בעיקר בעניני קודשים) ועל התורה נדפסו על ידי תלמידיו על פי רשימות וסיכומים. רוב חידושי תורתו מצויים בספרי תלמידיו, או כשמועות הנפוצות ב"עולם הישיבות".

²⁶ במדבר כג, כא.

²⁷ רמב"ם הלכות תעניות א, א.

²⁸ ראה מאורי המועדים עמ' רח.

²⁹ רבי יוסף חביבא (סרוגוסה שבספרד-ברצלונה), הק'ה"ק"פ - צאצא למשפחות של גדולי רבני ספרד. למד תורה אצל הר"ן ואחריו פטירתו אצל רבי חסדאי קרשקש. נודע בעיקר בשל חיבורו "נמוקי יוסף" על הרי"ף, בחיבורו על הרי"ף מפורשות בדרך כלל גם הסוגיות בגמרא שהרי"ף לא התייחס אליהן.

³⁰ נימוקי יוסף נדרים ב ע"א.

יש לומר דשעת צרה שאני, דאמרינן בהגדה: 'וידר יעקב נדר לאמר' - 'לאמר' לדורות שיהיו נודרין בשעת צרתן וכענין נדרו של יעקב אבינו 'אם יהיה אלקים וגו' וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך', אבל שלא בשעת צרה אסור לידור אלא מה שדעתו ליתן יתן בלא נדר. ומה שנהגו לידור צדקות ושמן למאור ביום הכפורים, יש לפרש דעל ידי שהוא יום הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו כשעת צרה דמי, כדי שיעלה זיכרונו לפניו לטובה".

יום הכיפורים נחשב שעת צרה ובשעת צרה אנו נודרים וצועקים אל ה' ואומרים: ריבוננו של עולם, זה לא בידנו, אנחנו מצדנו עושים תשובה בכל כוחנו אבל השאר בידך! וכך כותב הרמב"ם בהלכות תשובה³¹:

"מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים..."

פרשיית ביכורים רומזת למלחמת היצר

בספר "פתוחי חותם"³² מסביר רבי יעקב אבוחצירא³³, שפרשיית הביכורים מלמדת אותנו כיצד לעמוד במלחמת היצר, וזו לשונו:

"...דבא לרמוז דבא משה רבנו ע"ה לעורר כל אחד ואחד מישראל להתכונן ולהכין לו צדק לאותו עולם שהוא עולם המנוחה והשלחה..."

וזהו 'מראשית כל פרי האדמה', דהיינו כל תר"ג מצוות... וגם המצוות האלה שסיגלת, דע לך שהכל היה בעזרו יתברך, וזהו 'אשר ה' אלקיך נותן לך', דהיינו הוא שעזרך עד שסיגלת הפירות האלה שהם המצוות, והיזהר שכל מה שתעשה יהיה לשם שמים, כדי שבזה יהיה שלמות לנפשך ורוחך ונשמתך..."

'וענית ואמרת לפני ה' אלקיך ארמי אובד אבי' - 'ארמי' הוא יצר הרע שהוא רמאי, 'אובד אבי', דהיינו ביקש להאביד את 'אבי' כתרנומו, ואבי האמור כאן הוא יצר הטוב שהוא כאב לאדם, שמורה לו דרך טובה וישרה..."

וזהו 'וירד מצרימה', דהיינו מצר על האדם בצרות רבות ומחשבות והרהורים רעים. ומתחילתו 'איגר שם במתי מעט', שמתחילה בא יצר הרע בפיתוי מעט... וכשיראה שהאדם שומע לו הולך ומתגבר עד שנעשה בעל הבית, וזהו 'איגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול ועצום ורב', וכיון שנתגבר, באותה שעה 'וירעו אותנו המצרים ויענונו', הם יצר הרע וחיילותיו, שכולם נקראים 'מצרים', שמצרים ומרעים לנו.

'איתנו עלינו עבודה קשה', דהיינו שהכבידו עולם עד שנטמענו בזוהמה שלהם. וכיון שנתנוצצה רוח טהרה בקרבנו, נתעוררנו 'ונצעק אל ה' אלקי אבותינו', היינו מתפללים וצועקים לה' שיושיענו מיצר הרע וחיילותיו, וכיון שגלוי לפניו יתברך שמעומקי ליבנו התפללנו וצעקנו אליו, 'וישמע ה' את קולנו', קיבל תפילתנו".

³¹ רמב"ם הלכות תשובה ב, ד.

³² פתוחי חותם ריש פרשת כי תבוא.

³³ רבי יעקב אבוחצירא (אביר יעקב) (תפילאת שבדרום מרוקו), התקס"ו-התר"ם - מגדולי רבני מרוקו, בן למשפחת רבנים עתיקה ומיוחסת וסבו של הבבא סאלי. כבר בצעירותו השיב תשובות לשואלים רבים. עסק רבות בחכמת הנסתר, וכתב חיבורים רבים בעניינה. כל ימיו חשק לעלות לארץ הקודש, אך בני קהילתו מנעו זאת ממנו, ובזקנותו קם ועשה מעשה, אך לדאבון לב נפטר במצרים בעודו בדרך, ונקבר בדמנהר. קברו מהווה מקום עליה לרגל ותפילה. מחבר הספרים: "פתוחי חותם" - פירוש על התורה, "מחשוף הלבן" - פירוש על התורה (מתמקד יותר בהסברים בקבלה), "מעגלי צדק" - פירוש על התנ"ך (עיקר הספר עוסק במזמור קיט בתהלים), "אלף בינה" - פירוש על תהלים עם התמקדות במזמור קיט, שו"ת "ורו משפטיך ליעקב", "בגדי השרד" - פירוש על דרך הקבלה על הגדה של פסח, "גנזי המלך" - ביאור על תחילת ספר בראשית ועל השבת, "שערי תשובה" - ביאור המילה 'תשובה' בקבלה, "שערי ארוכה" - ספר מוסר לימים נוראים ולחודש תשרי, "לבונה זכה" - חידושים על התלמוד (מסודר לפי פרשות השבוע), "גל יעקב" - פיוטים של רבי יעקב וצאצאיו, "דורש טוב" - שבע עשרה (בגימטריה טוב) דרשות בנושאים שונים.

מלבד דיני מצוות ביכורים, פרשת ביכורים מדברת גם על מלחמת היצר של האדם. מלבד היבול המבורך שגדל בשדה, האדם מגדל פירות רוחניים, מצוות ומעשים טובים, והוא בא אתם לפני ה'. היצר הרע חפץ לנתק את שרשרת הדורות ולהציג תרבות חדשה שאין לה מסורת ואין לה בית אב, הוא מוריד את האדם בחזרה למצרים, למחשבות והרהורים רעים שמכניסים את האדם למיצר.

מנגד מתנוצצת רוח טהרה בקרבנו ומעוררת אותנו לצעוק אל ה'.

עניינו של השופר

זה גם עניינו של השופר, לעורר אותנו מתרדמתנו, וכדברי הרמב"ם בהלכות תשובה³⁴:

"אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו שיניכם משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם".

או כדברי חז"ל³⁵, שהשופר קורא אלינו: 'שפרו מעשיכם'!

תנועת החיים של עולם התשובה, מלמדת אותנו כיצד לנהוג בשדה החינוך. כשהורים או מורים תובעים מילדיהם או מתלמידיהם להתנהג כראוי, עליהם להעמיד לנגד עיניהם את מערכת היחסים שבין האדם לבוראו. כשם שכלפי שמיא אנו מבקשים שה' יבין את המצוקות ואת הקשיים האובייקטיביים שמלווים אותנו בקיום המצוות, כך עלינו להיות קשובים לקשיים האובייקטיביים של ילדינו ותלמידינו. אנו נדרשים לפתוח את אוזנינו ולהאזין היטב לקול הצעקה שעולה מאותם שקשה להם ואינם מצליחים לבטא את הקושי שלהם במילים, ולכן הם מפריעים ומושכים תשומת לב בדרכים שונות, בתקווה שמישהו ירגיש בהם ויצליח לתרגם למילים את קול צעקתם.

³⁴ רמב"ם הלכות תשובה ג, ד.

³⁵ ראה ויקרא רבה כט, ו.